

JOURNAL OF MODERN SCIENCE

NUMER SPECJALNY

TOM 5/54/2023

www.jomswsge.com

DOI: doi.org/10.13166/jms/176386

ELENA MIESZAJKINA

Lublin University of Technology, Poland

ORCID iD: 0000-0002-3449-4059

DARIA SYROID

Lublin University of Technology, Poland

**OCENA UWARUNKOWAŃ
PRZEDSIĘBIORCZOŚCI
NA LUBELSZCZYŹNIE**

**ASSESSMENT OF THE DETERMINANTS
OF ENTREPRENEURSHIP IN THE
LUBLIN REGION**

STRESZCZENIE

Przedsiębiorczość jest obecna we wszystkich sferach naszego życia, szczególnie w obszarach gospodarczych i społecznych. Jest uznawana za siłę motoryczną rozwoju i trwałego wzrostu gospodarczego każdego kraju. By mogła spełniać swoją rolę, potrzebne są działania ze strony państwa ukierunkowane na jej wspieranie oraz stworzenie odpowiedniego środowiska przedsiębiorczego. Badania literaturowe wykazały, że uwarunkowania przedsiębiorczości analizowane są w podziale na czynniki zewnętrzne i wewnętrzne z uwzględnieniem charakteru i siły ich oddziaływania. Celem badań jest analiza opinii przedsiębiorców na temat uwarunkowań przedsiębiorczości na Lubelszczyźnie. Zrealizowano je na próbie 134 mikro, małych i średnich przedsiębiorców działających na terenie województwa lubelskiego. Metodą badawczą był sondaż diagnostyczny z wykorzystaniem techniki ankietowej. W ocenie respondentów, uwarunkowania wewnętrzne mają pozytywny wpływ na funkcjonowanie i rozwój przedsiębiorstw o dość silnym oddziaływaniu. Uwarunkowania zewnętrzne mają wpływ umiarkowanie negatywny o średniej sile oddziaływania. Na podstawie uzyskanych wyników opracowano propozycje wsparcia dla osób zakładających i prowadzących działalność gospodarczą.

SŁOWA KLUCZOWE: *przedsiębiorczość, determinanty przedsiębiorczości, mały biznes, rozwój, wsparcie*

ABSTRACT

Entrepreneurship is present in all spheres of our lives, especially in economic and social areas. It is considered the driving force behind every country's development and sustainable economic growth. For it to fulfil its role, state actions are needed to support it and create an appropriate entrepreneurial environment. Literature research has shown that the determinants of entrepreneurship are analyzed into external and internal factors, taking into account the nature and strength of their impact. The research aims to analyze entrepreneurs' opinions on the conditions of entrepreneurship in the Lublin region. It was conducted on a sample of 118 micro, small and medium-sized entrepreneurs operating in the Lublin Voivodeship. The research method was a diagnostic survey using the survey technique. In respondents' opinion, internal conditions positively impact the functioning and development of enterprises with a relatively strong influence. External conditions have a moderately negative impact with medium influence. Based on the results obtained, proposals for support for people starting and running businesses were developed.

KEYWORDS: *entrepreneurship, determinants of entrepreneurship, small business, development, support*

WPROWADZENIE

Pojęcie przedsiębiorczości jest wieloznaczne i niejednoznacznie interpretowane, często kojarzone z innowacją, biznesem, rozwojem oraz sukcesem ludzi i organizacji. Przedsiębiorczość jest jednym z istotnych czynników determinujących rozwój gospodarczy i społeczny kraju. Odgrywa ważną rolę w działalności przedsiębiorstw różnej wielkości, gdyż decyduje o poprawie ich pozycji rynkowej, konkurencyjności i możliwościach rozwoju. Przedsiębiorczość należy postrzegać nie jako jednorazowe wydarzenie, ale jako proces, składający się z poszczególnych faz i uwarunkowany konfiguracją różnych czynników. Charakteryzuje się on niepewnością, dynamiką, nieregularnością, zmiennością i jest inicjowany przez jednostkę.

Jako pierwsi przedsiębiorczość w ujęciu procesowym zdefiniowali J.A. Timmons i H.H. Stevenson, podkreślając, że jest to proces inicjowany przez przedsiębiorcę, który poświęca dość energii, by rozpoznać lub stworzyć szansę, a następnie je wykorzystać w celu uzyskania korzyści (1990, s. 5). W podobny sposób zjawisko przedsiębiorczości rozpatrywali R.D. Hisrich i M.P. Peters (1992, s. 10), M. Bratnicki i J. Strużyna (2001, s. 34-35), J.S. McMullen i D. Dimov, (2013, s. 1482), T. Piecuch (2013, s. 39), P. Vogel (2017, s. 947). Przyjęcie podejścia procesowego w badaniu przedsiębiorczości jest w pełni uzasadnione. Po-pierwsze, działania polegające na odkrywaniu, ocenie i wykorzystywaniu szans stanowią proces składający się z trzech głównych faz: 1) koncepcja – generowanie pomysłu i opracowanie modelu biznesu, 2) start – pozyskanie niezbędnych zasobów i założenie przedsiębiorstwa, 3) działanie – zarządzanie rozwojem działalności. Po drugie, odkrywanie, ocenianie i wykorzystywanie szans nie stanowią liniowej sekwencji działań. Jest to proces, w każdej fazie którego mogą się pojawić zdarzenia powodujące modyfikację szans lub możliwości ich realizacji. Przedsiębiorcy podczas tworzenia pomysłu i jego wdrożenia otrzymują informacje zwrotne wynikające z ich działań. Uczą się na tej podstawie i na bieżąco aktualizują, modyfikują pomysł na biznes oraz sposoby jego realizacji. Można więc powiedzieć, że szanse biznesowe ewoluują w czasie w ciągłym procesie wykorzystywania przez przedsiębiorców informacji zwrotnych (Frese, Gielnik, 2023, s. 138).

Przedsiębiorczość stanowi podstawę rozwoju cywilizacyjnego oraz trwałego wzrostu gospodarczego każdego kraju. Dlatego ważnym jest jej wspieranie, zapewnienie sprzyjających warunków, stworzenie odpowiedniego środowiska przedsiębiorczego (Mieszajkina, 2014, s. 53). Tworzenie odpowiednich warunków pozwalających na przekształcanie pasji i pomysłów w rzeczywisty biznes, wspieranie przedsiębiorczości indywidualnej i organizacyjnej mogą zapobiec ich powstawaniu (Bhargava, 2007, s. 17-19).

Procesy przedsiębiorcze kształtują się i rozwijają pod wpływem wielu determinant o charakterze egzogenicznym i endogenicznym (Majkut, 2021, s. 18, Mieszajkina, 2018, s. 38-44). Zdaniem J. Lichtarskiego i M. Karasia, uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości to zarówno siły sprzyjające wzmocnieniu procesu przedsiębiorczości i jego rezultatów, jak i te, które wpływają hamująco na ten proces (2003, s. 23). Jednym z kierunków budowy wysokiego potencjału gospodarczego i społecznego krajów i regionów jest kształtowanie systemów sprzyjających przedsiębiorczości. Powinny one się składać z wielu podsystemów: gospodarczego, prawnego, społecznego, edukacyjnego, etycznego, kulturowego oraz innych. Zintegrowanie działań podejmowanych w każdym z nich powinno zapewnić uzyskanie efektu synergii.

Co roku Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP) (2022, s. 38-46) przygotowuje raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw, w którym na podstawie kilku kryteriów tworzony jest ranking przedsiębiorczości w ujęciu regionalnym. Województwo lubelskie od lat zajmuje ostatnie miejsce. Sytuacja ta może być spowodowana istnieniem różnych, trudnych do pokonania barier. Celem prezentowanych badań jest analiza opinii przedsiębiorców na temat uwarunkowań przedsiębiorczości na Lubelszczyźnie. Na tej podstawie wysunięto propozycje wsparcia dla osób zakładających i prowadzących działalność gospodarczą. Badania zrealizowano wśród miko, małych i średnich przedsiębiorców działających na terenie województwa lubelskiego.

DETERMINANTY ROZWOJU PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

W literaturze przedmiotu wśród determinant rozwoju przedsiębiorczości wymienia się dwa typy – zewnętrzne oraz wewnętrzne (Danielak et al., 2017, s. 11; Castano et al., 2015, s. 1496; Krezymon, 2018, s. 27; Majkut, 2021, s. 137; Mieszajkina, 2018, s. 38; Piecuch, 2013, s. 82).

Wśród determinant zewnętrznych wyróżnić można polityczno-prawne, ekonomiczne oraz społeczno-kulturowe. Uwarunkowania polityczno-prawne obejmują system prawny, założenia polityki gospodarczej prowadzonej przez organy państwa i władze regionalne, wymiar sprawiedliwości, sprawność instytucji publicznych. Przedsiębiorcy potrzebują stabilnego i sprzyjającego otoczenia o charakterze prawnym, aby skutecznie funkcjonować na rynku. Niepewność i niejednoznaczność przepisów i wynikające z tego zwiększenie ryzyka wpływa negatywnie na aktywność przedsiębiorczą oraz utrudnia planowanie rozwoju. Rola państwa jest szczególna, może ono występować jako hamulec rozwoju przedsiębiorczości, tworząc niesprzyjające warunki do zakładania i prowadzenia działalności, wprowadzając zakazy i restrykcje. Może przyjąć rolę zewnętrznego obserwatora, jedynie monitorując rozwój biznesu. Najbardziej pożądaną jest rola akceleratora, kiedy państwo aktywnie wspiera i sprzyja przyspieszeniu procesu przedsiębiorczości (Majkut, 2021, s. 336; Mieszajkina, 2018, s. 39-40; Zioło, Rachwał, 2019, s. 15).

Uwarunkowania ekonomiczne to oddziaływanie mechanizmów i instrumentów rynkowych. Należy tu wymienić wolność gospodarczą, czyli swobodę angażowania się w działalność biznesową, strukturę gospodarki, politykę fiskalną i monetarną, istnienie konkurencyjnego rynku, stabilność systemu bankowości, itp. Czynniki te oddziałują na funkcjonowanie przedsiębiorców i mogą przyczynić się do poprawy lub pogorszenia wyników ich działalności (Majkut, 2021, s. 333; Mieszajkina, 2018, s. 38). E. Rollnik-Sadowska (2017, s. 27-34) wyróżnia uwarunkowania: mikroekonomiczne; dotyczące specyfiki rynku pracy oraz siły roboczej; makroekonomiczne. Determinanty ekonomiczne często uważa się za siłę sprawczą rozwoju procesu przedsiębiorczego.

Do uwarunkowań społeczno-kulturowych należą ogólnie przyjęte normy, tradycje, wartości kulturowe charakterystyczne dla danego społeczeństwa. Stanowią one pewnego rodzaju wyznaczniki, do których ludzie się

dostosowują, planując i rozwijając własną działalność gospodarczą. Istotne znaczenie mają: klimat społeczno-kulturowy, system stratyfikacyjny, struktura społeczności, poziom socjalizacji i kultury. Determinanty społeczno-kulturowe mogą pełnić rolę motywatora przedsiębiorczości lub zniechęcać do niej (Majkut, 2021, s. 64-67). B. Glinka (2008, s. 247) wśród najistotniejszych wymienia takie czynniki, jak: społeczne postawy wobec przedsiębiorczości, poziom zaufania do działań przedsiębiorców, tradycje rodzinne, kulturę pracy, możliwość korzystania z sieci kontaktów i relacji i inne.

Determinanty wewnętrzne są analizowane z dwóch perspektyw – indywidualnej i organizacyjnej (Mieszajkina, 2018, s. 40). W pierwszym przypadku odnoszą się one do osoby przedsiębiorcy. Uwarunkowania przedsiębiorczości można więc rozpatrywać pod kątem posiadanych przez niego cech, takich jak: motyw, kompetencje, dążenie do osiągnięcia sukcesu, posiadana wiedza, kreatywność, cechy charakteru, itp. (Lisowska, Ropęga, 2016, s. 65; Kong i in., 2020, s. 2). Druga perspektywa dotyczy intraprzsiębiorczości (przedsiębiorczości wewnętrznej). W tym przypadku oceniane są cele organizacji, strategię i model biznesu, system i styl zarządzania, posiadane zasoby, kultura organizacyjna. Uwagę zwraca się na zdolności produkcyjne, elastyczność, konkurencyjność, specyfikę i świadomość rynku, kompetencje pracowników i menedżerów oraz ich kreatywność (Eesley, 2006, s. 18-23; Mieszajkina, 2018, s. 40; Salarzahi, Forouharfar, 2011, s. 494-500; Wawak, 2018, s. 8; Zahra et al., 2014, s. 320-323).

R. Majkut (2021, s. 71-77) zauważa, że we współczesnym świecie determinanty przedsiębiorczości ulegają pewnym modyfikacjom. Wynika to z wielu zjawisk, wśród których można wymienić następujące: procesy globalizacji; zmiany zachodzące na rynku pracy; zmiany w sposobie pozyskiwania informacji handlowych oraz w preferencjach konsumentów; zmiany technologiczne związane z popularyzacją technologii cyfrowych; przemiany w systemach zarządzania i procesach organizacyjnych.

Uwarunkowania przedsiębiorczości nie mają charakteru powszechnego. Powinno się zwracać uwagę na aspekty regionalne, które w porównaniu do czynników makrootoczenia mają zdecydowanie mocniejszy wpływ na sytuację i możliwości rozwoju przedsiębiorstw. Szczególnie dotyczy to sektora mikro, małych i średnich przedsiębiorstw (Castano et al., 2015, s. 1496-1500; Kola-Bezka, 2013, s. 52-62; Skowronek-Mielczarek, 2013, s. 41-53).

METODYKA BADAŃ

Badanie zostało przeprowadzone na terenie województwa lubelskiego. Według raportów PARP charakteryzuje się ono niskim poziomem przedsiębiorczości oraz niewykorzystaniem szans rozwojowych w porównaniu do innych regionów Polski (tabela 1).

Tabela 1. Wskaźniki przedsiębiorczości: województwo lubelskie w porównaniu do średniej dla Polski

Wskaźnik	Województwo lubelskie	Średnia dla Polski
Syntetyczny wskaźnik przedsiębiorczości (%)	18,5	49,9
Liczba aktywnych przedsiębiorstw MŚP na 1000 mieszkańców	47,3	55,9
Liczba powstałych MŚP na 1000 mieszkańców	5,8	6,3
Wskaźnik przeżycia pierwszego roku (%)	62,4	69,3
Średnie przychody przedsiębiorstw MŚP (w mln zł)	0,9	1,3
Średnie nakłady inwestycyjne na aktywne MŚP (w tys. zł)	24,4	44,1
Średnie wynagrodzenie brutto w aktywnych MŚP (w zł)	Mikro 2 883 Małe 3 970 Średnie 4 550	Mikro 3 533 Małe 5 015 Średnie 5 664

Źródło: opracowanie własne na podstawie: PARP, 2022 s. 38-46.

Badanie czynników stymulujących oraz hamujących rozwój przedsiębiorczości może pozwolić na określenie przyczyn takiej sytuacji oraz pomóc w sformułowaniu propozycji działań mających na celu jej polepszenie.

Zastosowana procedura badawcza obejmuje kilka etapów. Punktem wyjścia była wnikliwa analiza literatury dotyczącej egzogenicznych oraz endogenicznych determinant przedsiębiorczości. Sformułowano następujący problem badawczy: Jakie uwarunkowania, zdaniem przedsiębiorców, mają istotny pozytywny lub negatywny wpływ na rozwój przedsiębiorczości na Lubelszczyźnie? Odpowiedź na tak sformułowane pytanie pozwoli na pozyskanie informacji

niezbędnych dla realizacji założonego celu, jakim jest analiza opinii przedsiębiorców na temat uwarunkowań przedsiębiorczości na Lubelszczyźnie.

Postawiono hipotezy badawcze:

1. Zdaniem przedsiębiorców, uwarunkowania wewnętrzne mają bardziej pozytywny wpływ na prowadzenie działalności gospodarczej niż zewnętrzne.
2. Wśród zewnętrznych uwarunkowań przedsiębiorczości najbardziej negatywny wpływ na rozwój przedsiębiorstw mają czynniki polityczno-prawne.
3. Wśród wewnętrznych uwarunkowań przedsiębiorczości najbardziej pozytywny wpływ na rozwój przedsiębiorstwa mają kompetencje przedsiębiorcy.
4. Siła wpływu uwarunkowań wewnętrznych przedsiębiorczości na rozwój przedsiębiorstw jest większa niż uwarunkowań zewnętrznych.

Do realizacji założonego celu oraz weryfikacji hipotez dobrano odpowiednie metody i techniki badawcze. Metodą krytyki piśmiennictwa posłużono się do sformułowania założeń badawczych oraz przygotowania narzędzia badawczego. Dokonano pogłębionej analizy wielu źródeł naukowych polskich oraz zagranicznych na temat determinant przedsiębiorczości z uwzględnieniem specyfiki lokalnej. Do gromadzenia danych od respondentów wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego, technikę ankiety. Kwestionariusz ankiety dostarczano respondentom w formie internetowej lub papierowej, w zależności od ich preferencji. Kwestionariusz zawierał 19 pytań i składał się z części merytorycznej (14 pytań) oraz metryczki przedsiębiorstwa (5 pytań). Badania zrealizowano na próbie 134 mikro, małych i średnich przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą na Lubelszczyźnie. 106 ankiet przekazano drogą elektroniczną, 28 – w formie papierowej. Z otrzymanych kwestionariuszy 16 zawierało błędy formalne, do dalszej analizy przyjęto więc 118 prawidłowo wypełnionych ankiet.

OCENA UWARUNKOWAŃ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI NA LUBELSZCZYŹNIE

Struktura badanych przedsiębiorstw prezentuje się następująco:

- liczba zatrudnionych: mniej niż 10 osób – 50,8%, 10-49 osób – 34,7%, 50-249 osób – 14,5,
- wiek: mniej niż 3 lata – 42,4%, 4-9 lat – 39,8%, 10-15 lat – 12,7%, ponad 15 lat – 5,1%,
- lokalizacja: miasto ponad 100 tys. mieszkańców – 50,8%, miasto od 51 tys. do 100 tys. mieszkańców – 21,2%, miasto do 50 tys. mieszkańców – 14,4%, wieś – 13,6%,
- obszar działalności: rynek lokalny – 47,5%, rynek regionalny – 23,7%, rynek krajowy – 25,4% rynek międzynarodowy – 3,4%,
- branża: handel – 49,2%, usługi – 21,2%, produkcja – 21,2%, rolnictwo – 7,6%, transport – 5,1%, budownictwo – 2,5% (wyniki nie sumują się do 100%, ponieważ niektóre przedsiębiorstwa deklarują prowadzenie działalności w kilku branżach),
- stanowisko respondenta w przedsiębiorstwie: właściciel – 65 osób (55,1%), menedżer – 40 osób (33,9%), pracownik – 13 osób (11,0%).

Respondenci zostali poproszeni o ogólną ocenę Lubelszczyzny jako miejsca do prowadzenia biznesu w skali od 1 – bardzo źle do 5 – bardzo dobrze. Prawie połowa z nich (48,3%) wyraziła pozytywną opinię: odpowiedzi 4 udzieliło 43,2% badanych, odpowiedzi 5 – 5,1%. Jedna piąta przedsiębiorców negatywnie oceniła region: 19,5% z nich wskazało odpowiedź 2, a 0,8% – odpowiedź 1. Pozostali respondenci (31,4%) dali ocenę 3.

Kolejne pytania dotyczyły oceny charakteru wpływu na funkcjonowanie przedsiębiorstw determinant zewnętrznych i wewnętrznych. Dokonywano jej w skali od 1 – wpływ bardzo negatywny, do 5 – wpływ bardzo pozytywny.

W tabeli 2 przedstawiono opinie respondentów na temat oddziaływania czynników polityczno-prawnych.

Tabela 2. Charakter wpływu uwarunkowań polityczno-prawnych na funkcjonowanie przedsiębiorstw (w %)

Uwarunkowania	Ocena					Średnia ocena
	1	2	3	4	5	
Polityka publiczna w zakresie przedsiębiorczości oraz jej priorytety	0,8	29,7	38,1	23,7	7,6	3,1
Procedury związane z rozpoczęciem i prowadzeniem działalności	7,6	19,5	48,3	15,3	9,3	3,0
Biurokracja	8,5	34,7	47,5	8,5	0,8	2,6
Zmienność i wielość przepisów prawnych	12,7	39,8	33,1	8,5	5,9	2,6
Ryzyko polityczne (wojny, zmiany rządów itd.)	14,4	34,7	33,1	12,7	5,1	2,6
Programy wspierające rozwój przedsiębiorczości	0,8	3,4	46,6	38,1	11,0	3,6
Przypisy prawa podatkowego	23,7	25,4	34,7	13,6	2,5	2,5
Istniejące możliwości współpracy międzynarodowej	0,8	7,6	50,0	28,0	13,6	3,5
Wsparcie władz lokalnych	0,8	12,7	49,2	28,0	9,3	3,3

Źródło: opracowanie własne.

Okolo połowy przedsiębiorstw odczuwa negatywny wpływ (odpowiedzi 1 i 2) następujących trzech czynników: *zmienność i wielość przepisów prawnych* (52,5% respondentów), *ryzyko polityczne* (49,1%) oraz *przypisy prawa podatkowego* (49,1%). Pozytywny wpływ (odpowiedzi 4 i 5) na funkcjonowanie badanych przedsiębiorstw mają czynniki: *programy wspierające rozwój przedsiębiorczości* (49,2% odpowiedzi) oraz *istniejące możliwości współpracy międzynarodowej* (41,5%). Istotna grupa respondentów (37,3%) pozytywnie

ocenia *wsparcie ze strony władz lokalnych*, a tylko jedna piąta z nich – negatywnie. Większość determinant zewnętrznych ma oceny średnie poniżej 3, co oznacza, że stanowią one pewne bariery dla przedsiębiorczości.

Następnie respondenci ocenili wpływ czynników ekonomiczno-infrastrukturalnych na funkcjonowanie przedsiębiorstw (tabela 3).

Tabela 3. Charakter wpływu uwarunkowań ekonomiczno-infrastrukturalnych na funkcjonowanie przedsiębiorstw (w %)

Uwarunkowania	Ocena					Średnia ocena
	1	2	3	4	5	
Dostępność zewnętrznych źródeł finansowania	1,7	8,5	30,5	46,6	12,7	3,6
Zatory płatnicze	3,4	20,3	62,7	11,0	2,5	2,9
Koszty prowadzenia działalności gospodarczej	23,7	39,8	21,2	14,4	0,8	2,3
Poziom inflacji	28,8	42,4	11,0	5,9	11,9	2,3
Dynamika rynku wewnętrznego	2,5	21,2	48,3	23,7	4,2	3,1
Sytuacja gospodarcza kraju i regionu	4,2	27,1	41,5	19,5	7,6	3,0
Lokalizacja geograficzna w stosunku do kluczowych rynków zbytu i/lub zaopatrzenia	0,8	22,9	41,5	25,4	9,3	3,2
Infrastruktura techniczna	1,7	6,8	54,2	28,0	9,3	3,4
Infrastruktura usługowa i komercyjna	0,0	8,5	47,5	32,2	11,9	3,5

Źródło: opracowanie własne.

Najwięcej przedsiębiorstw negatywnie ocenia wpływ czynników: *poziom inflacji* (71,2% respondentów udzieliło odpowiedzi 1 i 2) oraz *koszty prowadzenia działalności gospodarczej* (63,6%). Pozytywny wpływ najczęściej respondentów przypisuje czynnikom: *dostępność zewnętrznych źródeł finansowania* (odpowiedzi 4 i 5 udzieliło 59,3% ankietowanych) oraz *infrastruktura usługowa i komercyjna* (44,1%). Odpowiedzi dotyczące czynnika *lokalizacja geograficzna w stosunku do kluczowych rynków zbytu i/lub zaopatrzenia* są dość optymistyczne (jedynie 8,5% odpowiedzi 2) biorąc pod uwagę, że województwo

lubelskie znajduje się na wschodzie kraju i charakteryzuje się niedostateczną dostępnością komunikacyjną. Średnie oceny czynników tej grupy są nieco wyższe niż w przypadku determinant polityczno-prawnych. Oznacza to, że oddziaływanie determinant ekonomiczno-infrastrukturalnych na przedsiębiorstwa jest raczej neutralne, nie stwarza wielu barier dla ich sprawnego funkcjonowania.

Oceny respondentów co do wpływu na funkcjonowanie przedsiębiorstw czynników społeczno-kulturowych zawiera tabela 4.

Tabela 4. Charakter wpływu uwarunkowań społeczno-kulturowych na funkcjonowanie przedsiębiorstw (w %)

Uwarunkowania	Ocena					Średnia ocena
	1	2	3	4	5	
Akceptacja oraz poparcie społeczne dla przedsiębiorców	0,8	16,9	28,8	42,4	11,0	3,5
Panująca kultura pracy	0,0	8,5	33,9	53,4	4,2	3,5
Poziom edukacji w społeczeństwie	0,8	8,5	35,6	45,8	9,3	3,5
Poziom przedsiębiorczości społeczeństwa	0,8	24,6	38,1	31,4	5,1	3,2
Normy społeczne	0,0	12,7	55,1	21,2	11,0	3,3
Tradycje kulturowe dotyczące innowacyjności oraz podejmowania ryzyka	0,0	7,6	59,3	25,4	7,6	3,3
Poziom zaufania do przedsiębiorców	0,8	11,9	25,4	46,6	15,3	3,6
Stosunek do współpracy i nawiązywania relacji	0,0	10,2	39,8	41,5	8,5	3,5
Dostępność wykwalifikowanej siły roboczej	0,8	9,3	26,3	40,7	22,9	3,8
Istniejące możliwości rozwoju kompetencji menedżerskich i zawodowych	0,8	5,9	34,7	47,5	11,0	3,6

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku uwarunkowań z tej grupy niewielu respondentów odczuwa ich negatywny wpływ. Odpowiedzi 1 i 2 udzieliło 25,4% respondentów dla czynnika *poziom przedsiębiorczości społeczeństwa*. W przypadku pozostałych czynników takich odpowiedzi było bardzo mało. Są czynniki, które uznano za oddziałujące pozytywnie na funkcjonowanie przedsiębiorstw: *dostępność wykwalifikowanej siły roboczej* (odpowiedzi 4 i 5 uzyskano od 63,6% respondentów), *poziom zaufania do przedsiębiorców* (61,9%), *istniejące możliwości rozwoju kompetencji menedżerskich i zawodowych* (58,5%). Średnie oceny dla czynników tej grupy są dość wysokie, są tylko trzy oceny poniżej 3,5. Oznacza to, że determinanty społeczno-kulturowe mają pozytywny wpływ na prowadzenie działalności gospodarczej przez badane jednostki.

Kolejne dwa pytania dotyczyły determinant wewnętrznych. Najpierw respondenci zostali zapytani o wpływ czynników dotyczących potencjału przedsiębiorstwa (tabela 5). Większość respondentów wyraziła opinię, że potencjał posiadany przez ich przedsiębiorstwa sprzyja działaniom rozwojowym. Zdecydowana większość badanych uważa, że pozytywny wpływ mają czynniki: *posiadane zasoby ludzkie* (81,4% z nich udzieliło odpowiedzi 4 i 5), *poziom kwalifikacji personelu* (79,7%), *poziom motywacji pracowników* (75,4%). Oddziaływanie negatywne (oceny 1 i 2) jest w przypadku wszystkich czynników minimalne. Oceny średnie determinant dotyczących potencjału przedsiębiorstwa są wysokie – od 3,7 do 4,2. Oznacza to, że badane jednostki gospodarcze mają możliwości efektywnego funkcjonowania.

Tabela 5. Charakter wpływu uwarunkowań wewnętrznych dotyczących potencjału przedsiębiorstw na ich funkcjonowanie (w %)

Uwarunkowania	Ocena					Średnia ocena
	1	2	3	4	5	
System zarządzania	0,8	2,5	28,0	46,6	22,0	3,9
Strategia i cele przedsiębiorstwa	0,0	5,1	34,7	41,5	18,6	3,7
Poziom kwalifikacji personelu	2,5	0,8	16,9	37,3	42,4	4,2
Poziom motywacji pracowników	0,0	2,5	22,0	51,7	23,7	4,0
Kultura organizacyjna	0,8	2,5	33,9	51,7	11,0	3,9
Posiadane zasoby rzeczowe	0,8	5,9	22,0	46,6	24,6	3,9
Posiadane zasoby finansowe	1,7	5,1	22,0	44,1	27,1	3,9
Posiadane zasoby informacyjne	0,0	3,4	40,7	38,1	17,8	3,7
Posiadane zasoby ludzkie	0,8	2,5	15,3	35,6	45,8	4,2

Źródło: opracowanie własne.

Ankietowani ocenili także wpływ kompetencji przedsiębiorcy na funkcjonowanie przedsiębiorstw (tabela 6).

Respondentami byli przeważnie właściciele i menedżerowie zarządzający przedsiębiorstw, oceniali więc własne kompetencje kierownicze. Zostały one podzielone na cztery typy: osobiste, społeczne, menedżerskie, specjalistyczno-techniczne. Wszystkie wymienione kompetencje uzyskały wysokie średnie oceny (od 3,6 do 4,2). Oznacza to, że kadra kierownicza posiada zaawansowane kompetencje kierownicze sprzyjające skutecznemu i sprawnemu zarządzaniu przedsiębiorstwem.

Tabela 6. Charakter wpływu uwarunkowań wewnętrznych dotyczących kompetencji przedsiębiorcy na funkcjonowanie przedsiębiorstw (w %)

Uwarunkowania	Ocena					Średnia ocena
	1	2	3	4	5	
Osobiste:						3,9
Dążenie do rezultatów	1,7	1,7	16,1	53,4	27,1	4,0
Odporność na stres	0,8	4,2	34,7	38,1	22,0	3,8
Kreatywność, innowacyjność	0,8	1,7	28,8	33,9	34,7	4,0
Dążenie do ciągłego uczenia się	0,8	5,9	21,2	46,6	25,4	3,9
Samodzielność w podejmowaniu decyzji	1,7	5,1	14,4	47,5	31,4	4,0
Społeczne:						4,0
Komunikatywność	0,0	1,7	17,8	51,7	28,8	4,1
Negocjowanie	0,8	3,4	13,6	38,1	44,1	4,2
Otwartość na innych oraz budowanie relacji	0,8	4,2	24,6	44,1	26,3	3,9
Współpraca w zespole i wywieranie wpływu	1,7	3,4	36,4	44,9	13,6	3,7
Menedżerskie:						4,1
Myślenie strategiczne	0,0	3,4	15,3	43,2	38,1	4,2
Umiejętność wprowadzenia zmian	0,0	2,5	25,4	45,8	26,3	4,0
Kierowanie zespołem	0,8	0,0	11,9	52,5	34,7	4,2
Delegowanie zadań	0,0	2,5	19,5	49,2	28,8	4,0
Zarządzanie pracownikami i ich motywowanie	0,0	0,0	20,3	44,1	35,6	4,2
Specjalistyczno-techniczne:						3,7
Analiza i diagnoza rynku, marketing	0,0	1,7	32,2	38,1	28,0	3,9
Gromadzenie i analiza danych	1,7	2,5	46,6	38,1	11,0	3,5
Wykorzystanie narzędzi informacyjnych	1,7	5,9	39,0	39,0	14,4	3,6
Budżetowanie, rachunkowość oraz księgowość	0,8	2,5	33,9	41,5	21,2	3,8
Dystrybucja oraz logistyka	0,0	3,4	45,8	35,6	15,3	3,6

Źródło: opracowanie własne.

Analizując uzyskane dane, można zauważyć, że determinanty zewnętrzne z reguły uzyskały niższe średnie oceny niż determinanty wewnętrzne. Przyjmując, że oceny 1 i 2 oznaczają wpływ negatywny, ocena 3 – neutralny, a oceny 4 i 5 – pozytywny, można uznać, że średnie oceny od 3,5 oznaczają umiarkowanie pozytywny wpływ uwarunkowań przedsiębiorczości na funkcjonowanie jednostek gospodarczych. Tylko 11 czynników zewnętrznych z 28 wymienionych w ankiecie uzyskały średnią ocenę w przedziale 3,5-3,8. Wyższych średnich ocen nie było. W przypadku uwarunkowań wewnętrznych wszystkie 29 czynników miały średnią ocenę w przedziale 3,5-3,9, a 13 z nich – ocenę 4,0 i wyżej. Nie ma więc podstaw do odrzucenia **Hipotezy 1**: zdaniem przedsiębiorców, uwarunkowania wewnętrzne mają bardziej pozytywny wpływ na prowadzenie działalności gospodarczej niż zewnętrzne.

Kolejne pytanie dotyczyło wpływu poszczególnych grup czynników na możliwości rozwoju przedsiębiorstw (tabela 7).

Tabela 7. Charakter wpływu poszczególnych typów uwarunkowań na możliwości rozwoju przedsiębiorstw (w %)

Uwarunkowania	Ocena					Średnia ocena
	1	2	3	4	5	
Zewnętrzne polityczno-prawne	11,0	31,4	39,8	16,9	0,8	2,7
Zewnętrzne ekonomiczno-infrastrukturalne	8,5	20,3	40,7	25,4	5,1	3,0
Zewnętrzne społeczno-kulturowe	1,7	17,8	44,0	29,7	6,8	3,2
Wewnętrzne dotyczące potencjału przedsiębiorstwa	0,0	5,1	20,3	52,5	22,1	3,9
Wewnętrzne dotyczące kompetencji przedsiębiorcy	0,8	3,4	19,5	40,7	35,6	4,1

Źródło: opracowanie własne.

Wśród uwarunkowań zewnętrznych za niesprzyjające rozwojowi przedsiębiorstw respondenci uznali czynniki *polityczno-prawne* (odpowiedzi 1 i 2 udzielono przez 42,4% badanych), a średnia ocena wyniosła 2,7. Uwarunkowania *ekonomiczno-infrastrukturalne* w opinii ankietowanych mają raczej neutralny wpływ na możliwości rozwoju działalności (średnia ocena 3,0), a czynniki *społeczno-kulturowe* – umiarkowanie sprzyjający (średnia ocena 3,2). Można

więc uznać za potwierdzoną **Hipotezę 2:** wśród zewnętrznych uwarunkowań przedsiębiorczości najbardziej negatywny wpływ na rozwój przedsiębiorstw mają czynniki polityczno-prawne. Uwarunkowania wewnętrzne oceniono jako mające pozytywny wpływ na rozwój przedsiębiorstw, przy czym najbardziej wspierającym rozwój jest czynnik *kompetencje przedsiębiorcy* (76,3% ankietowanych zaznaczyło odpowiedzi 4 i 5, średnia ocena 4,1). Pozytywny wpływ ma także *wewnętrzny potencjał* badanych jednostek (76,6% udzieliło odpowiedzi 4 i 5, średnia ocena 3,9). Można więc stwierdzić, że została potwierdzona **Hipoteza 3:** wśród wewnętrznych uwarunkowań przedsiębiorczości najbardziej pozytywny wpływ na rozwój przedsiębiorstwa mają kompetencje przedsiębiorcy.

W celu weryfikacji hipotezy 4 dokonano zestawienia odpowiedzi respondentów na pytania dotyczące siły wpływu poszczególnych typów uwarunkowań przedsiębiorczości na możliwość rozwoju przedsiębiorstw w zależności od ich charakterystyk. Odpowiedzi udzielano w skali od 1 – nieznaczny wpływ do 5 – bardzo silny wpływ.

Tabela 8 prezentuje wyniki w odniesieniu do liczny osób zatrudnionych w przedsiębiorstwach.

Tabela 8. Siła wpływu poszczególnych typów uwarunkowań na możliwość rozwoju przedsiębiorstwa w zależności od liczby zatrudnionych (średnie oceny)

Obszar działalności przedsiębiorstwa	Uwarunkowania zewnętrzne			Uwarunkowania wewnętrzne	
	Polityczno-prawne	Ekonomiczno-infrastrukt.	Spoleczno-kulturowe	Potencjał przedsiębiorstwa	Kompetencje przedsiębiorcy
Mniej niż 10 osób	2,7	2,8	3,3	3,9	4,1
Od 10 do 49 osób	2,5	3,0	3,2	4,0	4,1
Od 50 do 249 osób	3,1	3,6	3,1	4,0	4,1

Źródło: opracowanie własne.

Z odpowiedzi ankietowanych wynika, że czynniki polityczno-prawne oraz ekonomiczno-infrastrukturalne mają większe oddziaływanie w przypadku średnich jednostek, natomiast czynniki społeczno-kulturowe – w przypadku mikroprzedsiębiorstw. Jest to zgodne z logiką cyklu życia organizacji – wraz z przechodzeniem na kolejne etapy (co się wiąże ze zwiększeniem zatrudnienia) zwiększa się złożoność procedur formalno-prawnych i maleje znaczenie

kultury organizacyjnej. W przypadku determinant wewnętrznych potencjał przedsiębiorstwa ma silniejszy wpływ, kiedy jest większy, czyli w jednostkach średnich. Kompetencje przedsiębiorcy natomiast mają dość duże oddziaływanie na możliwości rozwoju działalności bez względu na wielkość zatrudnienia.

W tabeli 9 są przedstawione dane o sile wpływu uwarunkowań przedsiębiorczości na możliwość rozwoju przedsiębiorstw z uwzględnieniem okresu ich funkcjonowania na rynku.

Tabela 9. Siła wpływu poszczególnych typów uwarunkowań na możliwość rozwoju przedsiębiorstwa w zależności od jego wieku (średnie oceny)

Obszar działalności przedsiębiorstwa	Uwarunkowania zewnętrzne			Uwarunkowania wewnętrzne	
	Polityczno-prawne	Ekonomiczno-infrastrukt.	Spółeczno-kulturowe	Potencjał przedsiębiorstwa	Kompetencje przedsiębiorcy
Mniej niż 3 lata	2,6	2,9	3,2	3,8	4,1
Od 4 do 9 lat	2,6	2,7	3,0	3,9	3,9
Od 10 do 15 lat	2,9	3,7	3,3	4,2	4,4
Powyżej 15 lat	2,7	4,0	4,7	4,7	4,5

Źródło: opracowanie własne.

Siła oddziaływania determinant zewnętrznych wzrasta wraz z wiekiem przedsiębiorstwa. Szczególnie jest to widoczne w przypadku czynników społeczno-kulturowych. Jest to uzasadnione koniecznością pozyskania znacznie większych zasobów ludzkich w porównaniu do mniejszych jednostek. Ta sama tendencja ma miejsce w odniesieniu do czynników wewnętrznych. W przedsiębiorstwach starszych posiadane zasoby organizacyjne oraz kompetencje kadry zarządzającej zazwyczaj są znacznie większe niż w młodszych, co stwarza wyższy potencjał rozwojowy.

Dane o sile wpływu uwarunkowań przedsiębiorczości na możliwość rozwoju przedsiębiorstw z uwzględnieniem obszaru ich działalności zawiera tabela 10.

Tabela 10. Wpływ poszczególnych typów uwarunkowań na możliwość rozwoju przedsiębiorstwa w zależności od obszaru działalności (średnie oceny)

Obszar działalności przedsiębiorstwa	Uwarunkowania zewnętrzne			Uwarunkowania wewnętrzne	
	Polityczno-prawne	Ekonomiczno-infrastrukt.	Spółeczno-kulturowe	Potencjał przedsiębiorstwa	Kompetencje przedsiębiorcy
Lokalny	2,5	2,8	3,3	3,9	4,1
Regionalny	2,6	2,7	3,3	3,8	4,0
Krajowy	2,9	3,5	3,1	4,0	4,1
Międzynarodowy	2,8	3,3	2,8	3,8	4,3

Źródło: opracowanie własne.

Oddziaływanie czynników polityczno-prawnych jest silniejsze w miarę rozszerzenia rynków, na których funkcjonują przedsiębiorstwa, od lokalnego do krajowego. Jednostki funkcjonujące na rynku międzynarodowym oceniają ten wpływ jako mniejszy w porównaniu do jednostek z rynku krajowego. Siła wpływu czynników społeczno-kulturowych maleje wraz z rozszerzeniem rynków. W odniesieniu do potencjału przedsiębiorstw największe oddziaływanie odczuwają jednostki działające na rynku lokalnym oraz krajowym. Kompetencje przedsiębiorcy respondenci ocenili jako oddziałujące mocniej w miarę rozwoju rynków.

Porównując dane w tabelach 8-10 można zauważyć, że siła wpływu czynników wewnętrznych na rozwój badanych przedsiębiorstw jest większa niż czynników zewnętrznych. Przyjmując, że oceny 1 i 2 oznaczają małe oddziaływanie, ocena 3 – średnie, a oceny 4 i 5 – duże, można przyjąć, że oceny powyżej 3,5 świadczą o istotnym wpływie danego czynnika na rozwój działalności. Średnie oceny czynników wewnętrznych we wszystkich tabelach są większe niż 3,5. Natomiast czynniki zewnętrzne tylko w 5 pozycjach mają średnie oceny od 3,5 i większe, pozostałe 28 ocen są poniżej 3,5. Nie ma więc podstaw do odrzucenia Hipotezy 4: siła wpływu uwarunkowań wewnętrznych przedsiębiorczości na rozwój przedsiębiorstw jest większa niż uwarunkowań zewnętrznych.

WNIOSKI

Przeprowadzone badania pozwoliły na poznanie opinii przedsiębiorców na temat uwarunkowań przedsiębiorczości na Lubelszczyźnie, co dało możliwość opracowania propozycji wsparcia dla osób zakładających i prowadzących działalność gospodarczą.

Analiza odpowiedzi ankietowanych wykazała, że funkcjonowaniu i rozwojowi przedsiębiorstw sprzyjają determinanty wewnętrzne. Oddziałują one z większą siłą niż uwarunkowania zewnętrzne. Można więc przypuszczać, że potencjał przedsiębiorstw oraz kompetencje przedsiębiorców potrafią chociaż w minimalnym stopniu zniwelować negatywne oddziaływanie czynników zewnętrznych.

Największy wpływ negatywny na rozwój przedsiębiorczości wywierają uwarunkowania polityczno-prawne oraz ekonomiczne. Potrzebne jest większe zaangażowanie władz lokalnych oraz instytucji wspierania przedsiębiorczości w udostępnianie możliwości poszerzenia wiedzy prawniczej i ekonomicznej przedstawicieli małego biznesu. Jednym z rozwiązań mogłoby być zorganizowanie przez lubelskie uczelnie specjalistycznych warsztatów, szkoleń, studiów podyplomowych, które pomogą przedsiębiorcom w sposób skuteczny radzić sobie z problemami, takimi jak przepisy podatkowe, biurokracja, ryzyko polityczne i inne. Dzięki temu przedsiębiorcy będą mogli zdobyć niezbędne kompetencje, by prowadzić biznes w sposób bardziej sprawny i lepiej radzić sobie z negatywnym wpływem czynników zewnętrznych.

Mimo dość wysokiej oceny przez respondentów posiadanych kompetencji menedżerskich, ich poziom często jest niewystarczający by skutecznie rozwijać działalność w skomplikowanym i niepewnym środowisku. Związek pomiędzy kompetencjami przedsiębiorcy a wynikami prowadzonej przez niego działalności gospodarczej jest logiczny i naturalny: im większe kompetencje, tym większych wyników należy się spodziewać (Filipowicz, 2014, s. 31). Na podstawie badań empirycznych w małych przedsiębiorstwach L. Altinay i C.L. Wang stwierdzili, że na ich transformację organizacyjną, postawę strategiczną, konfigurację zasobów mają wpływ cechy i kompetencje właściciela (2011, s. 690-694). Potwierdziły to wyniki zaprezentowanych badań. Kadra kierownicza powinna dążyć do tego, by zarządzać efektywnie: rozwijać posiadany przez przedsiębiorstwo potencjał, uwzględniając istniejące uwarunkowania

wewnętrzne i zewnętrzne oraz w pełni wykorzystując własne zdolności menedżerskie i umiejętności podwładnych.

By przedsiębiorczość mogła się rozwijać bardziej wyraziście, potrzebne są programy jej wsparcia. D. Hanlon i C. Saunders (2007, s. 620) uważają, że polegać ono powinno na dostarczaniu przedsiębiorcom wartościowych zasobów zwiększających szanse przetrwania lub wspomagających długoterminowy wzrost przez osoby lub organizacje prowadzące ustrukturyzowaną działalność związaną z rozwojem przedsiębiorczości. Wsparcie może mieć charakter materialny, np. przyznanie środków finansowych lub niematerialny, np. świadczenie profesjonalnych porad księgowych, inwestycyjnych i prawnych. W województwie lubelskim istnieją instytucje działające na rzecz rozwoju przedsiębiorczości. Jednak działania ich są rozproszone, przedsiębiorcy nie zawsze mają wystarczającą wiedzę na ich temat i nie korzystają z pomocy. Można rozważyć utworzenie na Lubelszczyźnie centrum rozwoju małego biznesu, które ma wspierać przedsiębiorców rozpoczynających działalność gospodarczą oraz mających problemy z jej rozwojem. W ich organizowaniu mogłyby wziąć udział władze lokalne, uczelnie, agencje rozwoju regionalnego, zrzeszenia przedsiębiorców, aniołowie biznesu, centra transferu technologii, parki technologiczne i inne. Współdziałanie tych organizacji, skoncentrowanie różnych aspektów wsparcia w jednym miejscu pozwoliłoby uzyskać efekt synergii oraz ułatwić przedsiębiorcom uzyskanie niezbędnej pomocy.

BIBLIOGRAFIA

- Altinay, L., Wang, C.L. (2011). *The influence of an entrepreneur's socio-cultural characteristics on the entrepreneurial orientation of small firms*, 18(4), 673-694. *Journal of Small Business and Enterprise Development*.
- Bhargava, S. (2007). *Developmental Aspects of Entrepreneurship*. Response Books.
- Bratnicki, M., Strużyna, J. (2001). *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego.
- Castano, M.-S., Mendez, M.-T., Galindo, M.-A. (2015). *The effect of social, cultural, and economic factors on entrepreneurship*, 68, 1496-1500. *Journal of Business Research*.
- Danielak, W., Mierzwa, D., Bartczak, K. (2017). *Małe i średnie przedsiębiorstwa w Polsce. Szanse i zagrożenia rynkowe*. Wydawnictwo Exante.
- Easley, D.T., Longenecker, C.O. (2006). *Gateways to intrapreneurship*, 48(1), 18-23. *Industrial Management*.
- Filipowicz, G. (2014). *Zarządzanie kompetencjami. Perspektywa firmowa i osobista*. Oficyna a Wolters Kluwer business.
- Frese, M., Gielnik, M.M. (2023). *The Psychology of Entrepreneurship: Action and Process*, 10, 137-164. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*.
- Glinka, B. (2008). *Kulturowe uwarunkowania przedsiębiorczości w Polsce*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Hanlon, D., Saunders, C. (2007). *Marshaling resources to form small new ventures: Toward a more holistic understanding of entrepreneurial support*, 31(4), 619-641. *Entrepreneurship Theory and Practice*.
- Hisrich, R.D., Peters, M.P. (1992). *Entrepreneurship. Starting, developing and managing a new enterprise*. Irwin.
- Kola-Bezka, M. (2013). Elementy teorii przedsiębiorczości regionu. w: W. Kosiedowski (red.), *Przedsiębiorczość i innowacyjność w procesie rozwoju regionów Europy Środkowo-Wschodniej*, 52-62. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kong, F, Zhao, L., Tsai, C.-H. (2020). *The Relationship Between Entrepreneurial Intention and Action: The Effects of Fear of Failure and Role Model*, 11(229). *Frontiers in Psychology*.
- Krezymon, M. (2018). *Determinanty rozwoju przedsiębiorstw sektora MSP*, 2(18), 23-31. *Współczesne Problemy Ekonomiczne*.
- Lichtarski, J., Karaś, M. (2003). Pojmowanie przedsiębiorczości i warunkujące ją czynniki. w: K. Jaremczuk (red.), *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – szanse i zagrożenia*. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.
- Lisowska, R., Ropęga, J. (2016). *Przedsiębiorczość i zarządzanie w małej i średniej firmie. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Majkut, R. (2021). *Przedsiębiorca wobec współczesnych uwarunkowań i czynników przedsiębiorczości*. Wydawnictwo CeDeWu.

- McMullen, J.S., Dimov, D. (2013). *Time and the entrepreneurial journey: the problems and promise of studying entrepreneurship as a process*, 50(8), 1481-1512. Journal of Management Studies.
- Mieszajkina, E. (2014). Postawy mieszkańców Lubelszczyzny wobec przedsiębiorczości indywidualnej. w: E. Bojar, E. Mieszajkina (red.), *Przedsiębiorczość i wiedza w kreowaniu rozwoju regionalnego*, 53-61. Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej.
- Mieszajkina, E. (2018). *Zarządzanie przedsiębiorcze w małych firmach*. Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej.
- PARP. (2022). *Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w roku 2022*. Wydawnictwo PARP.
- Piecuch, T. (2013). *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*. Wydawnictwo C.H. Beck.
- Rollnik-Sadowska, E. (2010). *Przedsiębiorczość kobiet w Polsce*. Wydawnictwo Difin.
- Salarzahi, H., Forouharfar, A. (2011). *Understanding barriers to intrapreneurship in work and social affairs governmental organization (a case study in Iran)*, 2(12), 490-503. Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business.
- Skowronek-Mielczarek, A. (2013). *Wpływ czynników regionalnych na funkcjonowanie małych przedsiębiorstw*, 17, 41-53. Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne.
- Timmons, J.A. (1990). *New venture creation*. Irwin.
- Vogel, P. (2017). *From venture idea to venture opportunity*, 41(6), 943-971. Entrepreneurship Theory and Practice.
- Wawak, S. (2018). *Stymulanty i bariery rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw*, 3(1), 8-15. Journal of Modern Management Process.
- Zahra, S.A., Wright, M., Abdelgawad, S.G. (2014). *Contextualization and the advancement of entrepreneurship research*, 32(5), 319-340. International Small Business Journal.
- Zioło, Z., Rachwał, T. (2019). *Zarys uwarunkowań dalszego rozwoju przedsiębiorczości w układach przestrzennych*, 15(1), 7-18. Przedsiębiorczość – Edukacja